

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВЗАЄМНОГО СТРАХУВАННЯ

Починаючи вивчати будь-яке питання, необхідним моментом є вивчення історії його створення та розвитку, у зв'язку з чим для більш детального та правильного розуміння проблем та сутності такого явища, як товариства взаємного страхування, потрібно починати з вивчення історії їх створення та процесу розвитку.

Проблемами взаємного страхування в тому чи іншому обсязі займалися такі автори, як: К. А. Граве, Л. А. Лунц, М. Я. Шимінова, В. И. Серебровський, А. П. Архіпов, В. Б. Гомеля, С. Л. Єфімов, В. В. Акімов, В. Н. Борзих, Д. В. Акімочкін та інші.

Проте більшість авторів приділяли увагу сучасним проблемам існування товариств взаємного страхування, тоді як суть питання неможливо вивчити без врахування історії явища.

На історичній сцені взаємне страхування з'явилося вперше в транспортному страхуванні і страхуванні життя. Перший вигляд відносився до страхування «оптового», яке зараз називається страхуванням юридичних осіб, другий — до «роздрібного» страхування. «Оптовому» страхуванню властиві високі страхові суми, незначне число об'єктів страхування, велика диференціація ставок страхової премії. «Роздрібні» операції відрізняються нижчими страховими сумами, широким колом учасників, уніфікованими ставками. «Оптовий» і «роздрібний» напрями добре просліджуються в історії страхування взагалі, а у взаємному страхуванні особливо.

Першим з'явилося «оптове» транспортне страхування вантажів і морських суден. На самому початку воно здійснювалося на взаємній основі шляхом подальшої розкладки — інституту, відомого ще одному з перших законодавців в світі: у Шумерії в період царювання Хамурапі за 2100 років до нашої ери, фінікійським і старогрецьким мореплавцям, укладачам перших варіантів Талмуда в IV ст. нашої ери. Потім «оптове» страхування міцно стає комерційним, починаючи саме з торговельного, точніше, морського страхування (старі поліси, що збереглися, виписані в Італії в XIV ст.). Лише у XIX ст. в Англії на морському транспорті «оптове» взаємне страхування відроджується, щоб зайняти в XX ст. важливе місце в страхуванні відповідальності перед третіми особами і у меншій мірі — транспортних засобів.

«Роздрібне» взаємне страхування найбільш поширене в страхуванні життя, пенсіонному, вогневному і сільськогосподарському страхуванні. З глибокої давнини подальша розкладка була характерна для торгівлі і здійснювалася на разовій основі, оскільки і взаємовідносини торговельних контрагентів носили разовий характер. Напроти, в галузі ремесел зв'язки партнерів мали більш постійний, довгостроковий характер, що привело до створення організацій, що поступово стали використовувати принцип попередньої розкладки [1, 48].

Перші системи взаємодопомоги створені в Індії і Єгипті, а починаючи із старогрецьких егапоі вони стають організаціями, що постійно діють. Найбільшого розвитку взаємне страхування досягло в римських професійних, релігійних і військових союзах, що спочатку сповіщали похоронні витрати, а пізніше і наслідки нещасних випадків. Забуте після краху Римської імперії взаємне страхування відроджується в X–XII ст. в Англії, Німеччині, Данії у формі організацій взаємодопомоги гільдій і цехів, де вже існувало майнове (від повеней, пожежі, крадіжок) і особисте страхування (на випадок смерті, хвороби, інвалідності, для викупу з полону).

У Росії товариства взаємного страхування почали створюватися в Ризі в 1765 р., потім з'явилися в Санкт-Петербурзі і Москві. У 1882 р. в країні було 40 товариств, в 1919 р. — 150. У 90-х рр. XIX ст. було створено Російський взаємний страховий союз, що перестраховував до 99 відсотків страхових портфельних членів. Найбільший розвиток взаємне страхування отримало у вогнево-му страхуванні, а також в страхуванні від нещасних випадків. Окрім міських товариств взаємного страхування, існували державні товариства, що створювалися на базі земств для страхування селянських будов і сільськогосподарських ризиків. З 1902 р. був створений Земський перестраховий союз, що подав необхідну підтримку малим товариствам. На долю міських і земських товариств взаємного страхування в 1913 р. доводилося 32,8 відсотка ринку вогневих страхувань і 23,5 відсотка страхового ринку в цілому.

Міські товариства взаємного страхування функціонували при міських думах, і сфера діяльності кожного товариства обмежувалася кордонами міста. Переважну більшість страхувальників складали домовласники. Товариства взаємного страхування здійснювали головним чином операції страхування будов від вогню, аналогічно акціонерним страховим товариствам, але по нижчих тарифах. Специфіка діяльності товариств взаємного страхування полягала в тому, що згідно із законом їм надавалося право покривати збитки, що перевищують річну премію, шляхом здобуття кредиту з «міських і суспільних сум за вироком належного товариства, а де се не представиться можливим, то з казни». Часто бувало, що в товариства взаємного страхування не вистачало засобів для покриття крупних надзвичайних збитків. Тоді його члени повинні були вносити додаткові страхові внески, щоб відшкодувати матеріальний збиток, заподіяний погорільцям [2, 3].

Всі розрахунки страхувальників з товариством взаємного страхування регулювалися постановами загальних зборів його членів. Товариство мало право перестраховувати свої ризики в російських і іноземних страхових товариствах. За перестраховане майно воно відповідало перед страхувальниками повністю, відповідно зі встановленою страховою сумою. Гарантією відшкодування збитку на випадок пожежі служила кругова порука членів товариства взаємного страхування. Член товариства, що застрахував своє майно в сумі не менше 1000 руб, мав на загальних зборах пайовиків один голос.

Кожне товариство взаємного страхування діяло на підставі затвердженого статуту, яким визначався круг вирішуваних завдань. Найвищим органом уп-

равління товариства були загальні збори учасників. Оперативне керівництво поточною діяльністю здійснювала рада директорів, що обиралася загальними зборами. Окремо вибирався керівник, який міг входити до складу ради директорів. Ще одна особливість діяльності товариства взаємного страхування полягала в тому, що укладення договорів страхування виконували не агенти, а штатний апарат відділу аквізиції, куди по питаннях укладення договорів страхування зверталися домовласники, власники і заставодержателі нерухомості. Чинним в Росії законодавством передбачалося, що якщо число застрахованих будов (домоволодіння) в товаристві взаємного страхування виявлялося менше 150 або загальна страхова сума по всіх укладених договорах була менше 150 тис. крб, то таке товариство взаємного страхування автоматично підлягало ліквідації.

Протягом перших післяреформених десятиліть товариства взаємного страхування виникли в більшості міст, а до кінця XIX століття їх діяльність охопила практично всю імперію. Надзвичайно важливою проблемою для товариств взаємного страхування від вогню в містах незабаром стала організація перестраховки. Незначність страхового поля обумовлювала нестійкість їх операцій. Одна крупна пожежа могла майже повністю виснажити наявні ресурси. Відмова акціонерних товариств вступати в перестраховочні стосунки з взаємними товариствами підштовхнула останні до організації з 80-х рр. власних союзів в цілях перестраховки і вироблення однотипних прийомів діяльності.

Взаємне страхування привернуло увагу і торгово-промислових компаній та фірм. В 1872 р. в Києві виникло Товариство взаємного страхування від вогню бурякоцукрових і рафінадних заводів. За цукрозаводами послідували інші. У 1903 р. більше 140 найбільших фірм центрального промислового району утворили в Москві Російський взаємний страховий союз. Його пайовий капітал становив 1 млн крб, а в портфелі договорів були зосереджені переважно крупні промислові об'єкти. В зв'язку з цим Російський взаємний страховий союз активно удавався до перестраховки своїх ризиків (до 90% страхової суми), переважно на міжнародному страховому ринку в крупних зарубіжних компаніях. У Закавказзі крупні бакинські нафтопромисловці і торговці фондували в цей же час товариство взаємного страхування «Каспійське море». В Одесі створюється Чорноморське товариство взаємного страхування судновласників, яке активно функціонувало на базі морського торговельного порту. Чорноморське товариство взаємного страхування здійснювало страхування морських торговельних суден, вантажів і фрахту. Крім того, здійснювалося страхування рухливого складу приватних залізниць і вантажів, що перевозилися залізницею [3, 4–5].

Перед першою світовою війною почалося створення товариств взаємного страхування «оптового» характеру, таких як Київське товариство цукрозаводів, Мінське товариство взаємного страхування сільськогосподарських ризиків, польські союзи взаємодопомоги поміщиків. Подальшому розвитку цієї тенденції перешкодили війна, революція і націоналізація страхової справи 28 листопада 1918 р. Кооперативне страхування, засноване на взаємних початках,

проіснувало до квітня 1929 р. Створений в липні 1922 р. Держстрах спочатку хоча і був державною організацією, але враховував у своїй діяльності принцип взаємності, або зворотності. На початку 30-х рр. прозвучали різкі вислови: серед фахівців страхування «ходить гнила теорія про те, що Держстрах — це щось начеб каси взаємодопомоги, те, що отримали по страхових зборах, потрібно і роздати». «Шкідливим» теоріям було покладено край, і Держстрах став надійною ланкою фінансової системи країни. У 1922 р. він віддавав до бюджету 15 відсотків прибутку, в 1935 р. — 80 відсотків для держстрахів союзних республік і 95 відсотків — для Держстраху СРСР. Практично система функціонувала як додатковий важіль оподаткування населення, оскільки держмайно з 1931 р. страхуванню не підлягало. З відродженням нормального страхового ринку в Росії відкриваються можливості і для розвитку взаємного страхування [1, 49].

В кінці XVIII ст. товариства взаємного страхування виникають в багатьох розвинених країнах. Найбільшого розвитку досягають товариства, що займаються особистим страхуванням: життя і пенсійним. В наші дні в Японії на них доводиться близько 89 відсотків цього ринку, в США — 58 відсотків, Канаді — 53 відсотки, Великобританії — 48 відсотків, в інших розвинених європейських країнах, Південній Африці і Австралії — від 12 до 42 відсотків. В Японії в десятці найбільших страховиків у цій галузі страхування всі товариства взаємного страхування, в Канаді — 8, в США — 7, у Великобританії і Швеції — 5. Поза сумнівом, це пояснюється кращим розвитком страхової статистики в особистому страхуванні в порівнянні з майновим страхуванням — на такій базі простіше упроваджувати принципи взаємності, рівноправності.

У майновому «роздрібному» страхуванні (страхуванні громадян) міра поширення товариств взаємного страхування відповідно нижча: на першому місці — Швеція (52 відсотки страхових операцій доводиться на товариства взаємного страхування), потім в інтервалі від 27 до 44 відсотків в порядку убутання — Фінляндія, Франція, Голландія, Австрія, Данія, Норвегія, США (в обох випадках дані 1990 р.). Найбільш поширені види страхування — вогневе, сільсько-господарське, автомобільне.

Що стосується «оптового» страхування, обслуговуючого юридичних осіб, то максимального розвитку взаємне страхування досягло на транспорті. Майже 95 відсотків судновласників світу страхують відповідальність перед третіми особами в товариствах взаємного страхування, що іменуються клубами взаємного страхування. Причини виникнення товариств взаємного страхування всілякі. До них можна віднести: відсутність пропозицій на той або інший вигляд операцій з боку комерційних страховиків взагалі або по прийнятній ціні; прагнення страховиків отримати страхові послуги за собівартістю або розпоряджатися страховим прибутком, точніше, перевищенням вступів над платежами, на свій розсуд і без оподаткування.

Товариства взаємного страхування розрізняються: по географічному обхвату (міжнародні, національні, регіональні, районні); по спеціалізації (що займаються декількома операціями, причому інколи поєднують майнове і особисте

страхування, або лише одним видом операцій); за об'ємом операцій — від невеликих районних товариств взаємного страхування вогневих ризиків у Франції і Голландії до гігантських товариств взаємного страхування життя в Японії і США [1, 50].

З економічного боку, страхування є системою стосунків по формуванню за рахунок децентралізованих внесків грошових фондів і виплаті з них учасникам засобів при настанні певних життєвих обставин. В цьому відношенні страхуванню в цілому властивий елемент взаємності: засоби, зібрані за рахунок багатьох учасників, за певних умов розподіляються серед деяких з них. В період зародження страхування, коли формування і розподіл відповідних фондів здійснювалися на основі угод їх учасників, його взаємність знаходила і юридичне вираження у формі взаємних зобов'язань [3, 14].

Після появи страховиків юридична сторона страхування зазнала значну зміну. На зміну багатобічним правовідносинам між страхувальниками прийшли двосторонні зобов'язання між кожним з них і страховиком [4, 448].

Таким чином, страхування, зберігши свою економічну природу, в правовому плані втратило ознаку взаємності. Це торкається і того його різновиду, який в даний час іменується взаємним страхуванням.

В той же час взаємне страхування в сучасному розумінні володіє ознаками, що відрізняють його від інших видів страхування [5, 315].

Основним критерієм розмежування страхування на комерційне, взаємне і державне є співвідношення прав страхувальників і членів страховика. Існування страхового правовідношення між страхувальником і комерційною страховою організацією не обумовлене членством в ній страхувальника і, навпаки, не є підставою для придбання статусу члена. Державна страхова організація не заснована на членстві. Управління здійснює її засновник — відповідне публічне утворення. Відмінною ж рисою товариства взаємного страхування є те, що його члени одночасно є і страхувальниками. Звідси випливають і всі інші відмінності названих видів страхування — в першу чергу, та обставина, що для комерційного страховика страхові внески є джерелом прибутку. Державне ж і взаємне страхування носять некомерційний характер [6, 149].

Таким чином, існує велика кількість спірних та проблемних питань у функціонуванні та правовому регулюванні діяльності товариств взаємного страхування, які можуть допомогти вирішити вивчення джерел створення товариств взаємного страхування.

Література

1. Гришин Г. Общества взаимного страхования // *Страховое право*. — 2000. — № 4. — С. 47–51.
2. Ефимов С. Л. Страховое дело в России: веки истории / С. Л. Ефимов, В. В. Акимов, В. П. Борзых // *Страховое право*. — 2000. — № 4. — С. 3–6.
3. Акимочкин Д. В. Некоторые правовые вопросы взаимного страхования // *Страховое право*. — 2005. — № 1. — С. 14–22.
4. Серебровский В. И. Страхование / В. И. Серебровский. — 2-е изд. — М., 2003. — 713 с. — (Избранные труды по наследственному и страховому праву).
5. Шершеневич Г. Ф. Курс торгового права. Т. II / Г. Ф. Шершеневич. — М., 2003. — 517 с.
6. Теория и практика страхования : учеб. пособие. — М., 2003.

Анотація

Адамов А. С. Історичні аспекти взаємного страхування. — Стаття.

Стаття присвячена вивченню історії виникнення та розвитку товариств взаємного страхування. Автором аналізуються причини зародження товариств взаємного страхування, зазначаються найперші місяці їх виникнення та виділяється специфіка діяльності товариств взаємного страхування залежно від періоду та країни їх функціонування. У статті виділяються проблемні питання, які виникали в процесі формування вказаних товариств, з урахуванням чого робиться висновок, що тільки детальний аналіз проблем розвитку взаємного страхування дає змогу уникнути виникнення аналогічних негативних моментів у майбутньому.

Ключові слова: взаємне страхування, товариства взаємного страхування, страховий портфель, перестраховання, клуб взаємного страхування, принцип взаємності, страхові внески, «оптове» страхування, «роздрібне» страхування, перестраховане майно.

Summary

Adamov A. S. Historical Aspects of Mutual Insurance. — Article.

The article is devoted to the study of history of origin and development of the Protection and Indemnity Clubs. By an author the reasons of origin of the P&I Clubs are analysed, are marked most first month of their origin and the specific of activity of the P&I Clubs depending on a period and country of their functioning is selected. In the article problem questions which arose up in the process of forming of the indicated societies are selected, what conclusion is drawn taking into account, what only gives the detailed analysis of problems of development of mutual insurance possibility to avoid the origin of similar negative moments in a future.

Keywords: mutual insurance, the P&I Clubs, insurance brief-case, reinsurance, club of mutual insurance, principle of reciprocity, insurance payments, «wholesale» insurance, «retail» insurance, reinsured property.

УДК 347.795.4

О. С. Адамова

ДОГОВІР МОРСЬКОГО КРУЇЗУ

Останнім часом спостерігається все більший попит населення до договору морського перевезення пасажирів не з точки зору способу досягнення пункту призначення, а способу відпочинку. Саме цій меті призначений договір морського круїзу.

Незважаючи на досить ґрунтовні дослідження договору перевезення пасажирів як такого радянськими та вітчизняними правниками, договір морського круїзу лише починає «впроваджуватися» в наукову літературу. Договір морського круїзу регламентується ст. ст. 195–202 КТМ України.

За договором морського круїзу одна сторона — організатор круїзу зобов'язується здійснити колективну морську подорож (круїз) за певною програмою і надати учасникові круїзу всі пов'язані з цим послуги (морське перевезення, харчування, побутове та екскурсійне обслуговування тощо), а інша сторона — учасник круїзу зобов'язується сплатити за це встановлену плату.

На нашу думку, договір морського круїзу цілком ґрунтовно віднесений до інституту морського перевезення, оскільки саме морське перевезення учасника